TALABALARDA AXBOROT XAVFSIZLIGI VA MEDIA SAVODXONLIKNI RIVOJLANTIRISHNING AXLOQIY-HUQUQIY ASPEKTLARI

Xidirova Umida Erkin qizi
Navoiy davlat universiteti tayanch doktoranti
umidaxidirova85@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada oliy ta’lim muassasalari talabalarida axborot xavfsizligi va media savodxonlikni rivojlantirishning axloqiy va huquqiy jihatlari yoritilgan. Jahon miqyosida raqamlashtirish hamda sun’iy intellekt texnologiyalarining jadal kirib kelishi sharoitida talabalarning axborot makonidagi xatti-harakatlari, mualliflik huquqlariga rioya etishi, akademik halollik tamoyillari va dezinformatsiyaga qarshi immunitetini shakllantirish masalalari tahlil qilingan. Shuningdek, talabalarda axborot xavfsizligi va media savodxonlikni samarali rivojlantirish bo‘yicha didaktik va pedagogik tavsiyalar berilgan.

Kalit so‘zlar: axborot xavfsizligi, media savodxonlik, axloqiy-huquqiy aspektlar, akademik halollik, feyk xabarlar, dezinformatsiya, oliy ta’lim, raqamli madaniyat, mualliflik huquqi.

Аннотация. В данной статье освещаются этические и правовые аспекты развития информационной безопасности и медиаграмотности у студентов высших учебных заведений. В условиях стремительного внедрения цифровизации и технологий искусственного интеллекта на глобальном уровне проанализированы вопросы поведения студентов в информационном пространстве, соблюдения ими авторских прав, принципов академической честности и формирования иммунитета против дезинформации. Также даны дидактические и педагогические рекомендации по эффективному развитию информационной безопасности и медиаграмотности у студентов.

Ключевые слова: информационная безопасность, медиаграмотность, этико-правовые аспекты, академическая честность, фейковые новости, дезинформация, высшее образование, цифровая культура, авторское право.

Abstract. This article highlights the ethical and legal aspects of developing information security and media literacy among higher education students. In the context of rapid digitalization and the integration of artificial intelligence technologies globally, the study analyzes student behavior in the digital environment, adherence to copyright laws, principles of academic integrity, and the formation of immunity against disinformation. Pedagogical and didactic recommendations for effectively developing students' information security and media literacy are also provided.

Keywords: information security, media literacy, ethical and legal aspects, academic integrity, fake news, disinformation, higher education, digital culture, copyright.

Kirish. Bugungi kunda raqamlashtirish sur’atlarining keskin jadallashuvi hamda sun’iy intellekt texnologiyalarining ta’lim makoniga chuqur kirib kelishi O‘zbekiston Respublikasida axborot xavfsizligini ta’minlash va yoshlarning raqamli madaniyatini yuksaltirish masalasini davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biriga aylantirdi. Yangilangan O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi, “Kiberxavfsizlik to‘g‘risida”gi (O‘RQ-764-son), “Axborotlashtirish to‘g‘risida”gi va “Mualliflik huquqi va turdosh huquqlar to‘g‘risida”gi Qonunlar hamda “O‘zbekiston – 2030” strategiyasi raqamli makonda shaxs, jamiyat va davlat xavfsizligini ta’minlashning huquqiy kafolatlarini belgilab berdi. Davlatimiz rahbari tomonidan raqamli ta’lim muhitida xavfsizlikni ta’minlash va intellektual mulkni himoya qilish bo‘yicha qo‘yilgan vazifalar oliy ta’lim muassasalari zimmasiga talabalarda nafaqat texnik savodxonlikni, balki axborot bilan ishlashning yuksak axloqiy-huquqiy mezonlarini shakllantirish mas’uliyatini yuklaydi.

Oliy ta’lim tizimida talabalarga dezinformatsiya, feyk xabarlar va kiber-tahlidlardan himoyalanish, akademik halollik tamoyillariga rioya etish va manbalarga nisbatan tanqidiy munosabatda bo‘lish ko‘nikmalarini singdirish ushbu qonuniy va me’yoriy hujjatlar talablarini amaliyotga tatbiq etishning amaliy mexanizmi hisoblanadi. Shu nuqtai nazardan, talabalarda axborot xavfsizligi va media savodxonlikni rivojlantirishning axloqiy va huquqiy aspektlarini pedagogik va didaktik nuqtai nazardan tadqiq etish bugungi davlat siyosati va oliy ta’lim amaliyoti uchun alohida dolzarblik kasb etadi.

Adabiyotlar sharhi va ilmiy asoslar. Bugungi kunda global raqamli makonning shakllanishi va axborot texnologiyalarining ta’lim sohasi bilan integratsiyalashuvi talabalarning axborot olish va uni qayta ishlash imkoniyatlarini keskin kengaytirdi. Biroq bu jarayon o‘z navbatida dezinformatsiya, feyk xabarlar, kiberxavflar, kibermobbing va intellektual mulk huquqlarining buzilishi kabi bir qator jiddiy muammolarni ham keltirib chiqarmoqda. Shu sababli, oliy ta’lim tizimida talabalarga nafaqat texnik savodxonlikni, balki axborot bilan ishlashning axloqiy-huquqiy mezonlarini ham singdirish o‘ta dolzarb masalalardan biriga aylandi. Axborot xavfsizligi va media savodxonlikni rivojlantirish talabalarda mas’uliyatli va tanqidiy fuqarolik pozitsiyasini shakllantirishning muhim omili hisoblanadi. Axborot xavfsizligi va media savodxonlik masalasi bir qator xalqaro hamda mahalliy tadqiqotchilar tomonidan o‘rganilgan. Xorijiy olimlardan P. Aufderheide va D. Buckingham media savodxonlikni faqatgina media-matnlarni idrok etish emas, balki ularni tahlil qilish, baholash va axloqiy tamoyillar asosida yangi kontent yaratish ko‘nikmasi deb ta’riflaydi. MDH mamlakatlari olimlaridan I. V. Jilavskaya va A. V. Fedorov media ta’limning huquqiy va ijtimoiy-axloqiy jihatlariga alohida e’tibor qaratib, yoshlarning raqamli makonda xavfsiz harakatlanishi uchun media-immunitetni shakllantirish zarurligini ta’kidlaydilar. O‘zbekistonlik tadqiqotchilardan N. A. Muslimov, M. X. Lutfillaev va Sh. S. Sharipovlar o‘z ilmiy ishlarida bo‘lajak mutaxassislarning axborot-

kommunikatsiya kompetentligini oshirish va raqamli ta’lim muhitida axborot xavfsizligini ta’minlashning pedagogik va didaktik asoslarini ko‘rib chiqqanlar. Ularning fikricha, axborot xavfsizligi talabaning akademik va kasbiy madaniyatining ajralmas qismidir.

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqot jarayonida ilmiy-pedagogik, huquqiy va psixologik adabiyotlarni sintez hamda tahlil qilish, qiyosiy-pedagogik tahlil va normativ-huquqiy hujjatlarni (O‘zbekiston Respublikasining “Mualliflik huquqi va turdosh huquqlar to‘g‘risida”gi, “Axborotlashtirish to‘g‘risida”gi qonunlari) o‘rganish usullaridan foydalanildi. Talabalarning axborot xavfsizligi va axloqiy-huquqiy mezonlarga rioya etish darajasini aniqlashda didaktik modellashtirish hamda kuzatuv metodlari qo‘llanildi. Olib borilgan ilmiy tahlillar shuni ko‘rsatadiki, talabalarda axborot xavfsizligi va media savodxonlikni rivojlantirish bir necha asosiy yo‘nalishlarda amalga oshiriladi. Avvalo, akademik halollik va mualliflik huquqiga rioya qilish masalasi birinchi o‘ringa chiqadi. Raqamli manbalar va ChatGPT hamda Claude kabi generativ sun’iy intellekt vositalarining ommalashuvi plagiatsizm hamda soxta iqtiboslar (fake citations) keltirish xavfini oshirmoqda. Talabalarga o‘z ilmiy-ijodiy ishlarida manbalarga to‘g‘ri iqtibos keltirish, intellektual mulkni hurmat qilish hamda akademik halollik mezonlariga amal qilish huquqiy va axloqiy majburiyat ekanligi uqtirilishi lozim. Shuningdek, talabalarning axborot xavfsizligi darajasini baholashda kognitiv, aksiologik va amaliy-faoliyatli mezonlarga tayaniladi. Kognitiv mezon axborot xavfsizligi va huquqiy normalar haqidagi bilimlarni o‘z ichiga olsa, aksiologik mezon akademik halollik hamda tarmoq odobi (Netiket) qoidalariga rioya etish mas’uliyatini aks ettiradi. Amaliy-faoliyatli mezon esa CRAAP (Currency, Relevance, Authority, Accuracy, Purpose) hamda SIFT (Stop, Investigate, Find, Trace) kabi xalqaro metodlar yordamida manbalarni tekshirish (fact-checking) va kiber-gigiyena ko‘nikmalarini qo‘llashni nazarda tutadi. Raqamli makonda kiberbulling, kibermobbing hamda fishing xurlaridan himoyalanish uchun talabalarda kiber-

gigiyena va shaxsiy ma’lumotlar daxlsizligini ta’minlash ko‘nikmalari izchil shakllantirilishi zarur. Oliy ta’lim muassasalarida ushbu jarayonni samarali tashkil etish uchun "Raqamli gigiyena va akademik halollik" nomli maxsus o‘quv modullarini joriy etish, anti-plagiat va AI-detector dasturiy majmualarini ta’lim platformalariga integratsiya qilish hamda darslarda real kiber-xujumlar yoki soxta ilmiy manbalar tahliliga bag‘ishlangan interfaol keys-stadi mashg‘ulotlarini o‘tkazish maqsadga muvofiqdir. Xulosa qilib aytganda, talabalarda axborot xavfsizligi va media savodxonlikni rivojlantirish faqatgina texnik bilimlar berish bilan cheklanmasdan, majburiy ravishda axloqiy va huquqiy mezonlar bilan mustahkamlanishi zarur. Oliy ta’limda ushbu didaktik va pedagogik mexanizmlardan izchil foydalanish kelajakda axborot makonida mas’uliyatli, akademik halol hamda raqobatbardosh mutaxassislarni tayyorlashga xizmat qiladi.

Tadqiqot natijalari va muhokama. Raqamli manbalar va sun’iy intellekt vositalaridan (ChatGPT va boshqalar) foydalanish ko‘lami ortgani sari plagiat (ko‘chirmachilik) va akademik uydirmachilik xavfi ko‘paydi. Talabalarga o‘z ilmiy-ijodiy ishlarida manbalarga to‘g‘ri iqtibos keltirish, intellektual mulkni hurmat qilish hamda akademik halollik mezonlariga amal qilish huquqiy va axloqiy majburiyat ekanligi uqtirilishi lozim.

Talabalarning shaxsiy ma’lumotlarini himoya qilish, konfidentsiallik qoidalariga rioya etish, fishing hamda zararli dasturiy ta’minotlardan himoyalanish bo‘yicha ko‘nikmalarini shakllantirish zarur.

Axborotning haqiqiyligini tekshirish (fact-checking), birinchi va ikkilamchi manbalarni ajratish, ijtimoiy tarmoqlardagi manipulyativ usullarni tahlil qilish ko‘nikmalari talabalarning tanqidiy va refleksiv fikrlashini rivojlantiradi.

Tarmoqda muloqot qilish madaniyati, kiberbulling va kibermobbingga yo‘l qo‘ymaslik, boshqalarning shaxsiy daxlsizligini buzmaslik kabi axloqiy normallarni ta’lim jarayoniga integratsiya qilish talab etiladi.

Xulosa. Talabalarda axborot xavfsizligi va media savodxonlikni rivojlantirish faqatgina texnik bilimlar berish bilan cheklanmasdan, majburiy ravishda axloqiy va huquqiy mezonlar bilan mustahkamlanishi zarur. Oliy ta’lim muassasalarida ushbu yo‘nalishdagi maxsus kurslar va amaliy topshiriqlarni joriy etish kelajakda axborot makonida mas’uliyatli, akademik halol hamda raqobatbardosh mutaxassislarni tayyorlashga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasining “Mualliflik huquqi va turdosh huquqlar to‘g‘risida”gi Qonuni. Toshkent, 2006-yil.
2. Muslimov N. A. *Bo‘lajak kasb ta’limi o‘qituvchilarini kasbiy shakllantirishning nazariy-metodik asoslari*. Toshkent: Fan, 2016.
3. Buckingham D. *Media Education: Literacy, Learning and Contemporary Culture*. Polity Press, 2019.
4. Fedorov A. V. *Sravnitelnyy analiz razvitiya mediaobrazovaniya v zarubejnyx stranax*. Moskva: Direct-Media, 2020.
5. Sharipov Sh. S. *Oliy ta’limda talabalarning innovatsion faolligini rivojlantirish*. Toshkent: Universitet, 2021.
6. Aufderheide P. *Media Literacy: A Report of the National Leadership Conference on Media Literacy*. Aspen Institute, 2018.